

ydre ting. Thi for at sanseformemmelser kan henføres til noget uden for mig (dvs. til noget der er et andet sted i rummet end der, hvor jeg befinder mig) og for at jeg skal kunne forestille dem uden for hinanden og ved siden af hinanden, for med andre ord at kunne forestille dem ikke blot som forskellige, men også som værende på forskellige steder, må rumforestillingen allerede være forudsat. Forestillingen om rummet kan følgende ikke være hentet fra erfaringen om de ydre fænomener. Ydre erfaring er tværtimod kun mulig vha. nævnte forestilling. Rummet er en nødvendig a priori forestilling, der ligger til grund for al ydre anskuelse [...]. [...] overhovedet intet, der anskues i rummet er en *ting i sig selv*, og heller ikke rummet er en form, der tilkommer selve tingene. Genstandene *i sig selv* er os slet ikke bekendte, og det, vi kalder ydre genstande, er ikke andet end vor sansnings blotte forestilling, hvis form er rummet; det som det til syvende og sidst viser hen til, altså *tingen i sig selv*, erkendes imidlertid slet ikke, og kan ikke erkendes [...].

Tiden er ikke et empirisk begreb, der er afledt af erfaringen. Thi man ville hverken være i stand til at iagttage samtidighed eller succession, hvis ikke tidsforestillingen a priori lå til grund. Det er kun under denne forudsætning, at man kan forestille sig, at forskellige hændelser indtræder til et og samme tidspunkt (samtidigt) eller på forskellige tidspunkter (successivt). Tiden er en nødvendig forestilling, som ligger til grund for al anskuelse. Man kan ikke ophæve fænomenernes tidsfølge, om end man nok kan fjerne fænomenerne fra tiden. Tiden er altså givet a priori. Kun i den er fænomenernes virkelighed mulig.

Kants opdragelsestanker

Pædagogikkens formål for Kant er *moralisering*: at mennesket bliver et autonomt, myndigt individ med en ærefrygt for moralloven. Dertil er oplysning en nødvendighed. Han skrev selv ingenting om pædagogik, men forelæste om det. Flere af hans elever udgav imidlertid disse forelæsnninger.

Tekst 47: Immanuel Kant. Hvad er oplysning?, 1783

Oplysning er menneskets udgang af sin selvforskyldte umyndighed. Umyndighed er den uformåenhet ikke at kunne bruge sin egen forstand uden en andens ledelse. Selvforskyldt er denne umyndighed, når årsagen ikke ligger i mangel på forstand, men i mangel på beslutsomhed og mod til at bruge den uden en andens ledelse. Sapere aude! Hav mod til at bruge din egen forstand! er altså valgsproget for Oplysningen.

Dovenskab og fejhed er årsagen til, at så stor en del af menneskeheden, efter de for længst fra naturens side er kendt fri af fremmed styrelse [...], alligevel gerne livslangt forbliver umyndige, og ligeledes årsagen til, at det er så let for andre at ophøje sig til formyndere for dem. Det er så bekvemt at være umyndig. Har jeg en bog, der har forstand for mig, en sjælesørger, der har samvittighed for mig, en læge, der tilrettelægger min diæt osv., så behøver jeg ikke selv anstrenge mig. Jeg behøver ikke tænke, blot jeg kan betale mig fra det. Andre vil overtage mit ubehagelige arbejde. At den største del af menneskene (herunder hele „det smukke køn“) anser skridtet ind i myndigheden for ikke alene at være besværligt, men også meget farligt: Det sørger egentlig de formyndere for, som i godhed har overtaget overopsynet med dem.

Fra: Barrett, Inger T. (2011): *Kulturens kilder, Aars Undervisningsmateriale*, s. 68-70

Uddrag oversat af Anne-Marie Andersen og Viggo Ernst Thomsen fra Immanuel Kant: *Schriften zur Anthropologie, Geschichtsphilosophie, Politik und Pädagogik* 1, Werkausgabe Band XI, Tyskland: Suhrkamp Taschenbuch 1996, s. 53

For at mennesket kan nå til denne myndighed, må det opdrages.

Tekst 48: Immanuel Kant. Pleje, disciplin og undervisning, 1803

Mennesket er den eneste skabning, der behøver at blive opdraget. Med ordet opdragelse forstår vi nemlig pleje (bespisning og forsørgelse), disciplin (tugt) og undervisning tillige med forpligtelser. Mennesket er først et pattebarn, så elev og siden lærling [...].

Disciplin, hhv. tugt (opelskelse) ændrer det dyriske til det menneskelige. Et dyr er fra begyndelsen alt via sine instinkter; en fremmed fornuft har forberedt og sørget for alt for det. Mennesket imidlertid har brug for en egen fornuft. Det har intet instinkt og er tvunget til selv at skulle forholde sig. Da det ikke straks er i stand til dette, men kommer ufærdig til verden, må andre gøre det for det.

Menneskeslægten må ved egen kraft lidt efter lidt frembringe alle menneskeheds dispositioner. En generation opdrager den næste [...].

Disciplinen forhindrer, at mennesket trods sine dyriske drifter ikke afviger fra sin bestemmelse som del af menneskeheden. Den må for eksempel begrænse mennesket fra at bringe sig selv vildt og ubesindigt i fare. Tugt er altså negativ; nemlig den handling, hvorigennem man fratager mennesket dets vildskab. Undervisning derimod er den positive del af opdragelsen [...].

Gennem opdragelsen må mennesket således:

Blive disciplineret. Disciplinering betyder at søge at forhindre, at det dyriske ikke bliver menneskeligheden i det enkelte såvel som i det sociale menneske til

skade. Disciplin er altså blot tæmning af vildskaben.

Blive kultiveret. Kultur indbefatter be-læring og undervisning. Det er måden at skaffe sig kundskaber og færdigheder på. Disse er besiddelsen af evner, som er tilstrækkelige til alle afholdte formål. De tjener aldeles intet formål, men overlader dette herefter til omstændighederne. Nogle kundskaber og færdigheder er i alle tilfælde gode, for eksempel læsning og skrivning; andre kun til nogle formål, f.eks. musik, for at behage os. På grund af mængden af formål bliver mængden af kundskaber og færdigheder uendelig.

Blive klogt, passe ind i det menneskelige samfund, være afholdt og have indflydelse. Dertil hører en vis slags kultur, som man kalder civilisering. Hertil er maner, høflighed og en vis klogskab fornøden, hvorved alle mennesker kan benyttes til deres endelige formål. Den retter sig efter den foranderlige skik i hver en tidsalder. Sådan elskede man for få årtier siden ceremonier i den daglige omgang.

Se moraliseringen. Mennesket skal ikke blot have kundskaber og færdigheder til alle mulige formål, men også få det sindelag, at det kun vælger lutter gode formål. Gode formål er sådanne, som enhver nødvendigvis billiger; og som også samtidigt enhver kunne have som sine egne formål.

JEAN-JACQUES ROUSSEAU

Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) var stærkt kritisk over for det opstyltede rokokko³⁰ byliv i 1700-tallets Frankrig. I 1762 udgav han sit politiske hovedværk *Samfundspagten* samt opdragelsesromanen *Emile*. Begge bøger har givet ham verdensberømmelse. *Emile* omhandler i fiktionens

30 Rokoko ("rocaille": musling): Kunstnerisk stilperiode, der dyrkede det forfinede og graciøse

form drengen Emiles naturlige opdragelse i landlige omgivelser med henblik på at blive borge i samfundet. Bogens betydning kan ses ved, at for *Emile* var man kun barn indtil 4-års-alderen. Så gjaldt det om at blive voksen så hurtigt som muligt. Rousseau opfinder med *Emile* barndommen og peger på barndommens egenverdi.

Tekst 49: Jean-Jacques Rousseau. *Emile*, 2. bog, 1762

Hvis barnet er ømskindet og forkælet at det græder for ingenting, skal jeg snart – ved at lade det skrike forgæves – få den kilde til at tørre ud. Så længe det græder, går jeg ikke hen til det; men jeg styrter til, så snart det tier. Inden længe vil barnet lære, at den bedste måde at tilkalde mig på er at tie eller højest at give et enkelt skrig fra sig. Det er af den synlige virkning som deres tegn udøver, at børn lærer at dømmes om deres egen betydning; ingen anden måde er mulig for dem. Hvor megen umage et barn gør sig, er det meget sjældent det græder når det er alene, medmindre det da har håb om at blive hørt. Hvis barnet falder og får en bule i hovedet, hvis det får næseblod eller skærer sig i fingeren, så vil jeg – i stedet for at løbe hen til barnet med rædsel malet i alle træk – blive siddende roligt, i det mindste et stykke tid. Ulykken er sket, barnet er nødt til at stå smerten igennem [...].

I stedet for at lade barnet hensyngne i et soveværelses beklumrede luft, skal De hver dag føre det ud på en eng. Der skal De lade barnet løbe og boltre sig. Om det falder hundrede af gange, så meget desto bedre; så meget hurtigere lærer det at rejse sig. Velværet ved opholdet i det fri vil opveje mange knubs. Min elev vil tit få skrammer; til gengæld vil han altid være glad [...].

Skønt man tilnærmelsesvis kender et menneskelivs længste varighed og den sandsynlighed der på hvert alderstrin er for at nå dette mål, er dog intet mere usikkert end hvert menneskes levetid; meget få når at fuldføre den længste løbebane. De største farer truer i livets første år [...]. Af de børn som fødes, når højst halvdelen ynglingealderen og det er sandsynligt at Deres barn ikke vil nå mandsalderen.

Hvad skal man da sige om den barbariske opdragelse som ofrer nutiden for en uvis fremtid, og som lægger bånd af alle arter på barnet, begynder med at gøre det ulykkeligt for at berede det til en foregiven fremtidig lykke som det sandsynligvis aldrig vil komme til at nyde? [...].

Elsk barndommen. Værn om dens lege, dens glæder og dens elskelige naturlighed. Hvem af jer har ikke undertiden ønsket sig tilbage til den alder, hvor smilet altid ligger os om læben og hvor man altid har fred i sjælen? Hvorfor vil I forhindre små uskyldige børn i at nyde den korte tid som svinder så hurtigt? [...] I fædre! Kender I det øjeblik, da døden henter jeres barn? Pas på, at I ikke en dag kommer til at angre, at I har berøvet dem de korte øjeblikke som naturen skænker dem. Sørg derfor for at børnene, så snart de kan føle glæden ved at være til, også virkelig nyder denne glæde. Sørg for at de, i hvilken time Gud kalder dem til sig, ikke skal dø uden at have smagt livets sødme.

Jean-Jacques Rousseau: *Emile*, Anden bog. Oversat af Kristen D. Spanggaard, Borgens Forlag 1962, s. 17 og 18

9. Romantik og religionskritik

1800-tallet

I kultur- og idéhistorisk henseende åbnes 1800-tallet med gennembruddet af en ny verdensopfattelse og menneskeforståelse: romantikken. 1700-tallets oplysningsfilosofi opleves nu som abstrakt og fornuftsdyrkende. Mennesket er, mener romantikerne, et følelsesvæsen, der er forviklet med det nationale sprog, med historien

og med naturen. Også i Danmark sætter romantikken sig igennem, ikke mindst i digtningen. De to store kristne tænkere N.F.S. Grundtvig (1783-1872) og Søren Kierkegaard (1813-1855) påvirkes af den nye verdensforståelse, men tager tillige på væsentlige punkter afstand fra den romantiske tankegang. I anden halvdel af

J. Constable: „Golding Constables Kitchen-Garden“ (1815)

Natur og kunst opfattes i romantikken som forskellige sider af den samme åndelige virkelighed. I den tyske malerkunst fremstiller C.D. Friedrich (1774-1840) naturens dramatik og mystik. I den engelske romantik understreges naturens skønhed og ro. John Constables (1776-1837) billede viser udsigten fra forældrenes hus i Suffolk: det foretagsomme menneske midt i det kultiverede landskab, indrammet af himmelrum og fredfyldte skyer.

J. Constable: *Golding Constables Kitchen-Garden*, 1815, Ipswich Museum